

A lélek nagy kalandjait a továbblépés zálogaként rendszerbe foglaló két regény a társakra találás „elméleteit” megdöbbentő tetteiben realizálja. Az erős férfi szerepét a „lelkierős” férfié váltja fel: Hevesi András nem írhatta már meg Közép-Európa szellemi életrajzát, ahogy tervezte, s Turauskas életkorát sem érhetette meg. Elindult meghalni „kettéhasadt énje éjszakai felének környezetéért”²⁸, Franciaországért. Sárközi Mártához írott búcsúlevele²⁹ tanúsága szerint a lövészárokbá is elkísérte életének szimbóluma, a párizsi eső. Kiteljesedett otthontalansága tudatában halt meg, hiszen, mint írta, „Csak két lehetőség van hátra számomra, vagy elpatkolok, vagy életben maradok, de sohasem mehetek haza, a diadalmas hazatérés most már gyerekes ábránd.”³⁰ Megteremtette viszont kortársai között szinte egyedülálló, regényei folytatásának tekinthető életrajzát.

Mikó Krisztina

Dilemmák Thomas Mann 1936. június 8-i naplófeljegyzése körül

A zseni tévedhetetlen?

Ady azt írja: „a zseni tévedhet legnagyobb”. Ez jutott eszembe, amikor Schweitzer Pál *Budapesti lapok Thomas Mann naplójából* címmel összefoglalt tanulmányát és dokumentációját olvastam az Új Írás 1979. évi februári számában. A naplójegyzetek felidézék Bartók Béla és Thomas Mann emlékezetes találkozását Budapesten, Hatvany Lajos otthonában. Egyetlen felbukkanó, erre a találkozásra exponált név erejéig: perdöntő igénnyel, mégis tévesen. És ezzel egy legenda újraéledéséhez adnak tápot. Látszatra apróság az egész, de elvi fontosságú igény húzódik mögötte: ne legendásítsuk a történetet, maradjunk a valóság talaján.

Azóta a magyar kiadásra előkészített naplórészletek fordítójának, Soltész Gáspárnak *Thomas Mann naplója elé* szánt, a Nagyvilág 1979. évi májusi számában közzétett írása is, meg az ugyanitt közölt naplórészletek, ebben a meggyőződésben csak megerősítettek. És ezt a júniusi számban Hans Mayer tanulmánya sem dönti meg. Ellenkezőleg: mindinkább érzem, a régmúlt a legkisebb mozzanatokban is jelen van, a varázsló esetenként megtöri a varázst.

Mert a zseni sem tévedhetetlen. A tévedések vonatkozhatnak különféle adatokra, eseményekre, névleírásokra, dátumcserékre. A probléma a Bartók-kutatás egyik jellegzetes epizódját is érinti, ennyiben magyar probléma, de nem szakzenei kérdéstről van szó, amit zenei lapban kellene tárgyalni, hanem általános érvényű tanulságról. A történelmi hitelesség kedvéért pedig érdemes messziről kezdeni.

Thomas Mann zömmel megsemmisített, néhány részletében mégis fennmaradt és kiadott naplójegyzeteinek 1936. június 8-i dátumánál – ekkorra esik emlékezetes találkozója Hatvany Lajos otthonában Bartók Bélával – ez a három rövid mondat olvasható:

„... Este társaság Hatvanyéknál: egyéb vendégek közt Bartók. Vacsora és muzsika: Bartók és Basilides szép hangú magyar énekesnő. Magyar népdalok B. feldolgozásában. . .”

Ehhez az idézett részhez három megjegyzés kívánkozik:

1. A frankfurti S. Fischer Verlag kiadványa, a *Tagebücher* (1935–36) 313. lapján a nevek kivétel nélkül hibás ortográfiával szerepelnek: Hatvanyi, Bartok, Basilides.
2. A hibákat a gondosan szerkesztő filológus jóbarátra, Peter de Mendessohnra nem háríthatjuk át. A hibák Thomas Mann-tól származnak és karakterisztikusnak tekinthetők.
3. A naplójegyzet formai hibái végül tartalmi hibává is bővülnek. Mert Bartók és Basilides Mária együtt szerepeltek zenetörténeti nevezetességű koncerteken, együtt élnek a halhatatlanságban, de Hatvanyéknál akkor, azon az emlékezetes estén Basilides Mária nem volt jelen.

²⁸ Hevesi A.: Egy elkésett pályamunka, M. Hírlap, 1937. febr. 2. 4.

²⁹ Idézi BAJOMI LÁZÁR E.: Hevesi A. hősi halála c. írásában, Kritika, 1977. 5. 18.

³⁰ BAJOMI LÁZÁR E.: i. m.

A Kortárs 1967. évi áprilisi számában *A Bartók-kultusz tévedései* című tanulmányban tisztáztuk, hogy ez alkalommal Bartók valóban zongorázott Thomas Mann-nak, nyilván magyar népdalokat is saját feldolgozásában, de Basilides Mária magyar népdalokat – mivel nem volt jelen – nem énekelhetett, mint ahogy nem énekelte el Schütz Negyvenedik Zsoltárát sem (Bartók zongorakíséretével!), amelyre az énekművészről férje, Péterfi István zenekritikus hivatkozik saját emlékirata külön is publikált fejezetében a Muzsika 1959. évi júliusi számában, és amire most Schweitzer Pál az Új Írás 1979. évi februári számában újólag utal.

Átélt eseményekről lévén szó, e sorok írójának egyes szám első személyben kell beszélnie.

Miért hatott reám a döbbenet erejével Péterfi István cikke annak idején?

Mert éppen én voltam az, akinek a nagy Bartók-dokumentáció-sorozat készítése során Hatvany Lajos és felesége, Somogyi Jolán, az ötvenes évek elején *részletesen* elmondták e találkozás történetét. A Népszövetség Irodalmi és Művészeti Állandó Bizottságának budapesti ülészakára meghívott Thomas Mann politikai okokból nem akart megjelenni egy díszvacsorán. Ezért házigazdái – Hatvanyék – otthon, *legszükebbkörű* privát vacsorán látták vendégül a „gyengélkedő” író és nejét. Az est másik fénypontjával – Thomas Mann beleegyező öröme – ezúttal a „szintén gyengélkedő” Bartók Bélát is meghívták; ő is hivatalos volt ugyanarra a díszvacsorára, de neki sem tetszett a társaság. Ezen az estén – kerülve minden feltűnést – a két géniuszon kívül *csak* Reinitz Béla volt jelen, aki Hatvanyinak is, Bartóknak is kedves, megbízható embere volt.

„Így ültünk vacsorához hatan” – írja Somogyi Jolán, aki kérésre később ezt az estét írásban is megörökítette. „Vacsora után – írja ugyanitt –, kénytelenek voltunk vendégeinket levezetni a földszinten levő miniatűr, boltíves gyerekszobába, mert ott volt az egyetlen zongora a házukban. Amikor Bartóknak mentegetődzve mondtam, hogy nincs rendes zongoránk, csak egy pianino van a gyerek szobájában, Bartók megnyugtatóan, hogy »Egy jó pianino sokkal többet ér, mint egy rossz zongora.« Ebben a kis gyerekszobában, ahol Mannék, mind a ketten, a fekvőhelyen helyezkedtek kényelembe, Bartók a pianinónál ült, órákon át zongorázott, megkérdezve közbe-közbe, hogy mit játsszon, és összes kívánságainkat teljesítve az éjszakába nyúlt ez a felejthetetlen muzsikálás.”

Hatvanyék akkor, az ötvenes évek elején, hosszas beszélgetés során, tehát élőszóval, ennek az estnek legapróbb részleteit is meghányták-vetették velem, minden vonatkozásában megvilágították. Elképzelhető a meglepetésem, amikor évekkal később Péterfi emlékiratában ennek a találkozásnak egyféle kibővített, előttem ismeretlen változatával találkoztam. Kihagyott volna a figyelmem? Emlékezetem hagyott volna cserben? Vagy talán Hatvanyéknak jutottak eszébe új motívumok? Vagy bizalmatlanok lettek volna hozzám? Egyelőre mit tehettem mást: el kellett fogadnom az emlékirat megvilágítását, amely szerint *két személlyel több* volt jelen ezen az estén, és Basilides Mária Schütz Negyvenedik Zsoltárát énekelte – ez a darab az üldözöttekről szól, tehát időszzerű politikai kicsengése volt. Az emlékirat hatására a Bartók Béla emlékére 1962-ben megjelent terjedelmes dokumentum-gyűjteményemben (a Szabolcsi Bence és Bartha Dénes szerkesztésében megjelenő Zene-tudományi Tanulmányok tizedik kötetében) az 553. lapon véglegesnek vélt szöveget rögzítettem ilyen kommentárral: „... Péterfi István visszaemlékezéseiben megrendítően írja le Thomas Mann és Bartók Béla utolsó találkozásának történetét. E sorok írójának Hatvany Lajos hasonló motívumokból állította össze ezt az eseményt.”

A „hasonló motívum” kifejezés kissé bizonytalan bevallása volt annak, hogy nem egészen így!

És ennyiben maradtam önmagammal.

Három év múlva azonban ismét új fordulat zökentett ki nyugalomból. A Muzsika egykori főszerkesztője, Asztalos Sándor, a Film-Színház-Muzsika 1965. október 8-i számában megemlékezett az 1946 őszén elhunyt Basilides Máriáról és ez alkalommal az időközben szintén elhunyt Péterfi István emlékiratainak műhelytitkait is fellebbentette.

A Negyvenedik Zsoltár címmel írt emlékezésből megtudjuk, Asztalos nemcsak inspirálta az idősebb kritikus emlékiratai megírására, hanem egy fejezetet – Bartók és Thomas Mann találkozását Hatvanyék otthonában – Péterfi nevében és helyett *kiszínezve* meg is írt. A legenda motívumai ismeretesebbek voltak: az 1936. június 8-i találkozást utóbb Hatvany nem rejtette véka alá, büszke volt rá, Péterfiék pedig 1935 elején, éppen Hatvanyéknál, valóban megismerkedtek már Thomas Mann-nal – ott egy estélyen igen sok kitűnőség volt hivatalos, de Bartók nem volt jelen. A motívumok *szárait* Asztalos invenciózusan összekötötte. Péterfi szabadkozott, de Asztalos ellenállhatatlan volt. A kéziratban Péterfi néhány részletet javított ugyan, de egészében – saját írásaként – *jóváhagyta azzal*

költői legendával együtt, hogy a felesége Bartók zongorakíséretével Schütz-zsoltárt énekelt. Asztalos büszkeséggel emlékszik arra, hogy a törődött, idős embert mennyire elérzékenyítette megboldogult feleségének ez az eszményített szerepeltetése. Amikor azonban a Muzsika 1959. évi júliusi számában ez az emlékirat-részlet Péterfi aláírásával megjelent – ezt Hatvanyné emlékezéseiből tudjuk –, Péterfi azonnal felkereste őket és mosolygós szerénységével kérte elnézésüket a történetekért. Ezután már csak Asztalos cikkébe kell beleolvasnunk: „... Ha más érdemem nem is lesz, ha halhatatlan remekművek nem is maradtak utánam, nem éltem hiába, mert ezt a dokumentumot én »szedtem ki« Pista bácsiból; s én siettem lerögzíteni és publikálni.”

Asztalos kompozíciója a közhangulat érzékeny húrjain játszott, népszerűsége előtt nem volt akadály. Látványosan színezte például az egyik legnagyobb példányszámban megjelent Bartók-életrajz (Szegő Júlia: *Embernek maradni*) valamennyi kiadását, utoljára 1975-ben. Gondoskodtak róla, hogy külföldre is eljusson, Asztalos említi, hogy belekerült a svájci Thomas Mann-archívum dossziéiba is. Győri Judit *Thomas Mann Magyarországon* című könyvecskéje azonban 1968-ban fenntartással kezeli, erről a könyv 197–198. lapján a 62. számú jegyzetben szabatosan ír. Munkájának szerény 1600 példányos kiadása persze nem vetekedhet egy népszerűsítő regény hatásfokával, amelynek csupán a 2. és 3. kiadásán jelzett 10 120 + 14 700 = 24 820-as példányszám is több mint *tizenötszöröse* Győri Judit tudományos jegyzetének.

Sajnos azt kell mondanom, Asztalos meglepő vallomása – minden pszichológiai együttérzésem mellett is – elvette tőlem az eddig *egészében* Péterfinék tulajdonított írás hitelét. Leszámoltam vele a Kortárs említett 1967. évi áprilisi számában, amit persze megelőzött bizonyos újabb tájékozódás: a Hatványékkal szemben támadt bizalmatlanságom megszűnt, e történet következő fejezetében ismét övéké lehet a szó. Illetve csak Hatvanyné Somogyi Joláné; hiszen Hatvany maga ekkor már nem élt. Ő azonban újból megerősítette az első, szóban előadott változatot: azon az estén a házigazdáékon, Thomas Mannékon, Bartókon és Reinitzen kívül más nem volt jelen. Kérésemre Hatvanyné ekkor – pontosan 1966. február 24-én – készítette el nekem a már említett emlékiratát, amelynek maga adta címe: *Hiteles története annak a találkozásnak, amikor Thomas Mann és Bartók Béla együtt töltöttek egy estét Hatvany Lajoséknál.*

Thomas Mann most közreadott, az Új Írás 1979. évi februári számában magyarul is olvasható idevágó naplófeljegyzései – azok a bizonyos, eredeti szövegükben névelírásoktól nem mentes rövid mondatok – látszólag cáfolják ennek az estnek a vendéglátó Hatvanyné előadta változatát.

Próbálom tanúságtételre hívni a halott Hatvanyt. A „*Fehérek közt egy európa?*” címmel írt glosszáját idézem az Irodalmi Újság 1955. augusztus 20-i számából: „... Előttem rajzanak bécsi, müncheni, berlini képek, de az igazi emlékeim mégiscsak azok a napok, sőt hetek, amikor mi Zürichben Mannéknál, s ők Pesten nálunk laktak. A legszívesebben mégis azokra az estékre gondolok, amikor a magyarság legkülönbjeit vezethettem eléje. Magam előtt látom Bartók Bélát, amint fiatalos lelkesedéssel zongorázik Mann-nak, hallom Bazilidesz [!] Mária énekét, mellyel magával ragadja a legnagyobb szerűbb zeneértőt. Elébbem nyűzsög az az este is, amelyen a magyar írók színét-javát hívtam össze, hogy tisztelgessenek mindannyiunk nagy mestere előtt. Hol Kosztolányival beszélget, hol meg Szomoróval, Karinthyval, Heltaival és az akkori fiatalokkal, élükön József Attilával.”

Hatvany sajnos nem válaszol. A kaleidoszkopikus együttesből annyi kifejthető, hogy Bartók *valahol* zongorázott és Basilides – ettől teljesen függetlenül – *valahol* énekelt. Hogy hol énekelt, azt inkább Thomas Mann naplójának 1936. június 11-i feljegyzése alapján deríthetjük ki, és azt is megtudjuk, hogy mit: „souper Miclošné [!] asszonyánál” (Miklós Andorné Gombaszögi Fridáról, az Athenaeum kiadvállalat igazgató-, illetve elnöknőjéről van szó; ez a vállalat adta ki Thomas Mann József-tetralógiáját, novelláit stb.), Basilides Mária itt és ekkor – az emlékezése június 8-i együttlétet követő harmadik napon – énekelt: Elena Vacarescu Párizsban élő, franciául író román költőné Hubay Jenő által megzenésített verseit énekelte a zeneszerző zongorakíséretével és a költőné jelenlétében.

Itt a megoldás. Mivel Thomas Mann a naplóját a zsúfolt budapesti napokról feltételezhetőleg utólag állította össze, semmi sem természetesebb, mint az, hogy a két estélyt összekeverte, hiszen Hatványéknál és Gombaszögi Fridánál *részben* ugyanazok a személyek szerepeltek. A napló tehát ebben a vonatkozásban nem koronatanú.

Thomas Mann a naplója írásánál – mint azt Soltész Gáspár a Nagyvilágban oly kifejezően mondja – bizonyos „szenvédeyes nemtörődömség” jellemezte, persze nemcsak kortársai nevének hibás leírásánál – mert hogyan is rögtönözhetett volna bíbelődésigényes pontossággal annyi száz és száz

elévillanó nevet a forrongó idők magyar, cseh, lengyel, szerb, román és bolgár Kelet-Közép-Európájából –, hanem a körülötte nyüzsgők alakjainak proteusi átalakulásaiban is. Soltész Gáspár szíves szóbeli közléséből tudom, hogy a napló egyik korábbi helyén (feljegyzés Arosában, a *Tagebücher* [1935–36] 244. lapján) Thomas Mann egy hangoskodó *lengyel* csoportot *magyar*-zsidók hangoskodásaként regisztrál – Soltész ifjúkori személyes élménye ez, mindenképpen hitelt érdemel. Maga Thomas Mann is alátámaszt ilyen „elírásokat” hasonló esetekkel. A Nagyvilágban között naplórészlet 1933. március 18-i feljegyzésében a folyóirat 732. lapján szereplő *magyar*-svájci doktor március 20-ára – tehát mindössze két nap elteltével – *bolgár* doktorrá lényegül át!

Az igazság az, hogy Thomas Mannt annyira igénybe vette csodálatos életműve pontossága, hogy naplójegyzeteire – amelyeket nem ok nélkül látott el „irodalmi értékük nincs” pejoratív-ironikus felirattal – már nem maradt energiája. Mégis csinálta. És tévedéseiben is izgalmas naplója lebilincselő olvasmánya lehet mindazoknak, akiket valaha is megragadott a zseni szellemének ragyogása.

Demény János